

IQTISODIY TADQIQOTLAR
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ,
ECONOMIC RESEARCH

ILMIY JURNALI

1
2021

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT
UNIVERSITETI**

“IQTISODIYOT” FAKULTETI

**IQTISODIY TADQIQOTLAR
(ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ,
“ECONOMIC RESEARCH)**

ILMIY JURNALI

1

2021

Toshkent

**1
2021**

**Elektron ilmiy jurnal
Научный журнал
Scientific magazine**

**IQTISODIY TADQIQOTLAR ILMIY
JURNALI**

MUASSIS

Toshkent davlat iqtisodiyot
universiteti

Tahrir kengashi raisi:

Abduraxmonov Qalandar Xodjayevich – i.f.d., prof.,
akademik

Tahrir kengashi:

Eshov Mansur Po'latovich- i.f.d., professor
Abduraxmonova Gulnora Qalandarovna – i.f.d., professor
Xudoyqulov Sadriddin Karimovich – i.f.d., professor
Begalov Baxodir Abdusalovich– i.f.d., professor
Bekmurodov Adxam Sharipovich- i.f.d., professor
Vaxabov Abduraxim Vasikovich- i.f.d., professor
Maxmudov Nosir Maxmudovich- i.f.d., professor
Salimov Baxtiyor Tadjiyevich- i.f.d., professor
Mustafaqulov Sherzod Igamberdiyevich- i.f.d., professor
Jumayev Nodir Xosiyatovich- i.f.d., professor
G'ofurov Ubaydullo Vaxabovich- i.f.d., professor
Xolmo'minov Shayzaq Raxmatovich- i.f.d., professor
Amirov Lochinbek Fayzullayevich – i.f.n., PhD
Xatamov Ibodullo Sadullayevich – i.f.n., dosent
Asqarova Mavluda Turopovna– i.f.n., dosent
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich– i.f.n., dosent
G'ayibnazarov Sanjar Baxodirovich – i.f.n., dosent
Kamalova Malika Nizamovna– i.f.n., dosent
Mamaraximov Begzod Erkinovich- i.f.n., dosent

Tahrir hay'ati:

Begzod O'rinov– (AQSh)
Uktam Burxanov – (Chexiya)
Bozorboy Berkinov – i.f.d. (O'zbekiston)
Mark Rozenbaum (AQSh)
Wolfgang Lukas (Germaniya)
N.V.Morozov (Rossiya)
Viktoriya Vdovichenko (Ukraina)
Gulyabmir Raxmani (Afg'oniston)
Axmed Muxamed Aziz Ismail (Misr)
Kaukab Azim (Saudiya Arabistoni)
Sherqul Shodmonov (Toshkent)
Rauf Salaxodjayev (Toshkent)
Axmedjon Mamatov (Toshkent)
Ju Jengron (Xitoy)
Jou Chingjiye (Xitoy)

© ISSN 2181-4457

**IQTISODIY TADQIQOTLAR ILMIY
JURNALI**

**1
2021**

**Elektron ilmiy jurnal
Научный журнал
Scientific magazine**

Bosh muharrir:

Eshov M.P.- i.f.d., prof.

Adabiy muharrir

Xajiyev B.D.- i.f.n., dots.

Bosh muharrir o'rinbosari

Amirov L.F. - PhD

Musahhih:

Jurnal sahifalarida chop etilgan materiallardan foydalanilganda "Iqtisodiy tadqiqotlar" ilmiy jurnalidan olindi deb ko'rsatilishi shart. Tahririyat taqdim etilgan maqolalarni taqriz qilish va qaytarish majburiyatini olmagan. Maqolada keltirilgan dalillar va ma'lumotlar uchun muallif javobgar.

Veb-sayt manzili: <https://economicresearch.tsue.uz>

E-mail: economicresearchjournal@gmail.com

MUNDARIJA

IQTISODIYOT, INNOVASIYA VA TADBIRKORLIK NAZARIYA VA AMALIYOT		
Xajiyev B.D.	Milliy iqtisodiyotda daromadlar taqsimoti adolatliligini ta'minlashning konseptual asoslari	5
Mamatov A.A. Erkayev A.N.	O'zbekiston iqtisodiyotini transformasiyalashuvi jarayonida investision mexanizmning roli	13
BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH: MAKROIQTISODIY YONDOSHUV		
Maxmudov N.	Innovatsion faoliyatning asosi – intellektual salohiyat	24
Amirov L.F.	O'zbekistonda qishloq xo'jaligi sohasini rivojlantirish muammolari	33
INSON RESURLARINI BOSHQARISH, IJTIMOIIY SIYOSAT VA BANDLIK		
Goyipnazarov S.B., Saidov N.R., Yuldoshev S.	Human capital and methodological aspect of calculating it: a global approach	45
Irmatova A.B., Isamuxamedov B.B.	O'zbekistonda kambag'allik holatining tahlili	57
Qosimov A.A.	Mehnat bozorining rivojlantirish va aholi bandligini ta'minlash yo'llari	72
TARMOQLAR IQTISODIYOTI VA REAL SEKTORNI KOMPLEKS RIVOJLANTIRISH		
Salimov B.T., Salimov B.B.	Kichik va o'rta biznesni innovasion rivojlantirish	81
Yusupov M.S., Ismoilova G.T.	Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash tizimini rivojlantirish mexanizmlari	86
Salimov Sh.B.	Kichik va o'rta biznesda innovasion faoliyatni rivojlantirish	103
TILSHUNOSLIK VA PEDAGOGIKA: ILM-FAN RIVOJLANTIRISH YULLARI, MUAMMOLAR, TAXLIL VA NATIJA		
Muhitdinova M.S.	Muqimiy ijodining yetakchi xususiyatlari	109
Kamalova M.N.	Модернизация системы языковой подготовки студентов неязыковых вузов Узбекистана	124
Xolmatova Sh.M.	Профессиональная компетенция в процессе преподавания русского языка как иностранного	131

Амиров Лочинбек Файзуллаевич
ТДИУ, PhD, доцент в.в.б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасини ривожлантириш муаммолари ўрганилган ва ечимлари тавсия қилинган. Кўп омилли мураккаб ижтимоий-иқтисодий тизим сифатида аграр секторни замонавий ривожлантириш тенденциялари аниқланган. Аграр сектор тармоқларини тизимли ривожлантиришнинг мазмун-моҳияти очиқ берилган. Уни қуйидаги учта ўзаро боғлиқ таркибий қисмларнинг бирлиги сифатида тавсифланган: иқтисодий, ижтимоий ва экологик. Аграр соҳани мураккаб ва кўп босқичли тизим сифатида барқарор ривожланиши ташқи ва ички омилларга бўлинган. Аграр секторнинг асосий қисми сифатида қишлоқ хўжалиги тармоғининг барқарорлиги учун мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш, экспорт имкониятларини оширишда инклюзив индикаторлар тизими таклиф этилган.

Таянч сўзлар. *аграр сектор, қишлоқ хўжалиги, қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш, ривожланиш омиллари, индикаторлар.*

Кириш.

Иқтисодиётнинг аграр секторини барқарор ривожланишини, ўзгарувчан ташқи шароитларга юқори мослашувчанлигини, ҳар хил янгиликларга мойиллигини, илмий-техник тараққиёт ютуқларини талаб қилади. Бироқ, ушбу соҳада амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида аграр сектор тармоқларининг фаолият юритиши шароитлари унинг молиявий-иқтисодий аҳволига таъсир кўрсатадиган муҳим трансформацион ўзгаришларга дуч келди. Аграр соҳасидаги ижтимоий кескинликнинг юқори даражаси, беқарор вазият ва соҳада вужудга келган мавжуд бозор муносабатларининг номукаммаллиги, аграр секторни ривожлантириш стратегияси ва тактикасини тубдан янгилашни, иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни тартибга солишда давлатнинг ролини кучайтиришни талаб қилади.

Аграр секторнинг жадал ишлашини чекловчи омиллар энергия ва капитал-ишчи кучининг паст даражаси, кимёлаштириш, малакали мутахассислар ва ишчи кучининг етишмаслиги ва ички бозорнинг ривожланмаган инфратузилмаси бўлиб қолмоқда. Бу ҳолат энг аниқ индивидуал ҳудудий субъектларда намоён бўлади, бу ерда табиий, техник ва технологик, экологик ва бошқа шароитлардаги фарқлар, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг юқори хавфли хусусиятидан ташқари, ижтимоий-иқтисодий ривожланишда ассиметрикликлар келтириб чиқаради.

Ҳозирги шароитда аграр секторнинг барқарор ривожланишига эришиш, фаолиятининг динамик хусусиятларини такомиллаштиришнинг кўп қиррали ва хилма-хил муаммоларини ҳал қилиш учун алоҳида ҳудудий субъектлар

таркибида қишлоқ ишлаб чиқарувчиларининг молия-хўжалик фаолиятининг минтақавий ва тармоқ хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, унинг ривожланишига табақалаштирилган вазнли ёндашув талаб этилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан маъқулланган Ўзбекистон Республикасини 2030 йилга қадар ижтимоий-иқтисодий комплекс ривожлантириш концепциясида, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришга кўмаклашиш, сув ресурсларини сақлаш ва оқилona фойдаланиш, барқарор ва замонавий энергия манбаларидан фойдаланишни таъминлаш бўйича давлат томонидан комплекс чора-тадбирлар олиб борилмоқда, мақсадли тармоқ ва ҳудудий дастурлар амалга оширилмоқда, аграр сектор ишлаб чиқаришида кластерлар ва кооперациялар тизимлари жорий этилмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган бу чора тадбирларни ташкил этиш борасида илмий асосланган комплекс иқтисодий, ижтимоий ва ташкилий самарали чора-тадбирларни амалга ошириш билан боғлиқ бўлган тадқиқотлар олиб боришни ўта муҳимлигини белгилайди.

Қишлоқ хўжалиги ҳар қандай давлат иқтисодиётининг асосий тармоғи ҳисобланиб, у озиқ-овқат, миллий хавфсизлик ва мустақилликни шакллантиради. Самарали қишлоқ хўжалигини таъминлаш унинг ҳудудида яшовчи ҳар бир инсоннинг моддий ва ижтимоий фаровонлигининг асосидир.

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга қаратилган чуқур ўйланган стратегияни изчил амалга оширмоқда. Мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқаришга бундай ёндашиш аҳолининг ҳаётини таъминлаш тизимининг муҳим таркибий қисмига айланиб, иш билан таъминлаш учун шароит яратиб, давлатимизнинг иқтисодий ва ижтимоий сиёсатининг асосий йўналишларидан бирига айланди. Қишлоқ хўжалигидаги туб ислохотлар туфайли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми икки баробардан зиёд ошди.

Агросаноат мажмуасини муқобил ва самарали ривожлантиришнинг муҳим шарти бўлган илм - фанга асосланган аграр сиёсат давлат иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисми ва республика аҳолисини озиқ-овқат билан таъминлашнинг асосий омилларидан биридир. Яқин йилларда қишлоқ хўжалиги соҳасининг рақобатбардошлигини ошириш ва қишлоқ жойларининг ижтимоий ривожланишини таъминлашга қаратилган аграр сиёсатнинг устувор ва янги стратегияларини ишлаб чиқиш долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Кейинги йилларда мамлакатимиз аграр сиёсатининг асосий масалалари аҳолининг турмуш шароитини янада яхшилаш, аграр соҳани ривожлантиришга инновацион ёндашув, қишлоқ меҳнатининг қизиқишини ошириш, аграр соҳанинг ички ва жаҳон бозорларидаги рақобатбардошлиги ва самарадорлигини оширишдан иборат.

Агросаноат мажмуасини модернизация қилиш Ўзбекистоннинг аграр сиёсатида асосий ўрин тутди. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг салмоқли қисмининг рақобатбардошлиги йўқлиги туфайли импорт ҳажмига таъсир кўрсата

олмаслик, ўз навбатида, модернизацияга бўлган еҳтиёжни оширади. Ўзбекистон аграр сиёсатининг устувор йўналиши бўлган соҳани модернизациялаш инновацион иқтисодиётга ўтишни таъминлайди ва унинг рақобатбардошлигини оширади [1].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили.

Кейинги пайтларда қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти ва агробизнес муаммоларини тадқиқ этиш масалаларига хорижлик ва мамлакатимиз олимларининг илмий ишларида катта эътибор қаратилмоқда. Бу соҳада хорижлик муаллифлардан Briscoe S, Jones W, Perry S, кабилар асарлари шулар жумласидан. Россиялик олимлардан аграр сиёсатни такомиллаштириш ҳамда ер-сув ресурсларидан фойдаланишни бошқариш ва унга тизимли ёндашиш муаммолари В.Духовный, С.Безднина, В.Соколов, М.Пинхасов, Н.Атальцева, А.Авакян, Г.Гуляк, В.Краснощечков, А.Лискинков кабиларнинг тадқиқотларида ўз аксини топган.

Қишлоқ хўжалигини самарали ривожлантириш, соҳада мавжуд ресурслардан рационал фойдаланиш муаммолари мамлакатимиз олимларидан У.П.Умурзоков, З.С.Абдуллаев, С.Ч.Джалалов, А.С.Султонов, Б.Б.Беркинов, И.Ахмедов, Т.Ризаев, Р.Х.Ташматов, Л.И.Абдурахимов, З.Д.Худойберганов, Б.Хасанов ва бошқалар илмий ишларида ўрганилган.

Бу ўринда айтиш жоизки, Ўзбекистонда, бошқа мамлакатлар сингари, қишлоқ хўжалиги ҳам қадимдан кўплаб саноат ва саноат тармоқлари билан бирлашиб, қудратли агросаноат мажмуаси шакллантирилган. У нафақат деҳқончилик ва чорвачиликнинг кўплаб соҳаларига эга бўлган қишлоқ хўжалигини, балки қишлоқ хўжалиги техникалари, ўғитлар, гербицидлар, электр энергиясини ишлаб чиқариш, шунингдек маҳсулотларни ташиш, сақлаш, қайта ишлаш ва сотиш тармоқларини ҳам ўз ичига олади. Бу ўринда, қишлоқ хўжалиги тизимлаштирилган, бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган ижтимоий ишлаб чиқариш, интеграция ва кластерга асосланган ҳолда агросаноат мажмуасининг етакчи бўғини вазифасини бажаради. Шу билан бир қаторда, бу бир-бири билан чамбарчас боғлиқ соҳаларнинг ривожланиш қонуниятларини аниқлаштириш, бу борада тадқиқотлар олиб бориш ва мавжуд муаммоларга конструктив ечимлар ишлаб чиқишни талаб қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва интенсив ривожлантириш вазифалари иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналиши сифатида белгиланган [1]. Айтиш жоизки, 2017 йилдан 2019 йил ноябригача қишлоқ хўжалигининг барча соҳаларини ислоҳ қилиш, модернизация қилиш ва интенсив ривожлантиришга оид 110 та меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Ушбу ҳужжатларда давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларини кенг жорий этиш, занжирли алоқаларнинг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш, соҳага инвестициялар жалб қилиш, ресурслардан самарали фойдаланиш нуқтаи

назаридан муаммоларни ҳал қилиш бўйича аниқ амалий чора-тадбирлар белгиланган.

Нега бугун Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда? Республика аҳоли зич жойлашган ҳудуд бўлиб, у ерда республика аҳолисининг тахминан 50% қишлоқ жойларда яшайди ва 28% қишлоқ хўжалиги соҳасида ишлайди. Мева-сабзавот ва чорвачилик маҳсулотларининг катта қисмини ишлаб чиқарадиган 4,7 миллион деҳқон хўжаликларининг эгалари ҳам қишлоқ хўжалигида иш билан таъминланган деб ҳисобланади, гарчи улар кўпинча иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ишласалар ҳам.

Эътибор беринг, республика саноатининг ривожланиши қишлоқ хўжалигининг ривожланишига чамбарчас боғлиқ, бу соҳада аҳолининг катта қатлами пахта, гўшт, сут, жун, қоракўл мўйнаси, ипак пилла, чарм хом ашё ва бошқаларни қайта ишлаш билан шуғулланади. Бу ўринда, жаҳон тажрибасига таянадиган бўлсак, қишлоқ хўжалигининг ўсиши саноат ўсишини рағбатлантиришда катта мултипликатор таъсирини кўрсатиши мумкинлигини қайд этишимиз мумкин.

Бошқа бир жиҳатдан, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг долзарблигини тавсифлайдиган омил бу - қишлоқ жойларида ортиқча иш кучининг мавжудлигидир. Республикаимизнинг қишлоқ жойлардаги аҳоли ёшининг хусусияти унда ёшларнинг улуши кўплигини эканлигидадир, уларнинг 55% дан кўпроғи 30 ёшгача бўлган ёшлардир. Шу сабабли ички бозорни озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлдириш, уларни ишлаб чиқаришда ўзини ўзи таъминлаш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари ҳисобланади. Келгусида ушбу йўналишларни самарали амалга ошириш долзарб ижтимоий муаммоларни, шу жумладан аҳолини иш билан таъминлаш, унинг фаровонлигини ошириш, шаҳар ва қишлоқларни ободонлаштиришни тўлиқ ҳал қилишга имкон беради. Шу муносабат билан қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш тенденциялари ва истиқболларини таҳлил қилиш Ўзбекистон иқтисодий ривожланишининг устувор йўналиши бўлиб, бу ушбу мақоладаги материалнинг долзарблигига олиб келди.

Тадқиқот методологияси.

Аграр секторни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш барқарорлигини белгиловчи асосий омилларни аниқлаш, такрор ишлаб чиқариш жараёнларини таъминлаш ва қишлоқ хўжалигини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш муаммоларини ҳал қилишда инновация ва инвестиция компонентларини тизимли амалга ошириш долзарб масалалардан бирига айланмоқда.

Аграр секторнинг ҳудудий тармоғининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш асосида, соҳада такрор ишлаб чиқаришни инвестиция қўллаб-қувватлаш самарадорлигини ҳисобга олган ҳолда унинг барқарор ривожланиш даражаси, йўналиши ва тенденцияларини аниқлаш лозим. Қишлоқ хўжалиги тармоғининг ўрта ва узоқ муддатли барқарор ривожланишига эришиш объектив эҳтиёжга асосланади, бу унинг ҳозирги ҳолатини баҳолашда мавжуд назарий ва услубий ёндашувларни модернизация қилишни, барқарор ишлаш стратегиясини

шакллантириш ва амалга оширишни, репродуктив жараёнларнинг турли омилларга сезгирлик даражаси учун диагностика воситаларини танлашни тақозо этади.

Таҳлил ва натижалар.

Қишлоқ хўжалиги соҳасини модернизациялашда қишлоқ хўжалигида инвестиция ва инновация фаолиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш ва амалга оширишда давлат етакчи рол ўйнайди. Бу масалаларнинг долзарблигини ҳисобга олиб, қишлоқ хўжалигининг ҳар бир алоҳида соҳасини ривожлантириш бўйича мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш зарур бўлади. Инновацион дастурлар давлат молия-кредит қўллаб-қувватлаш, моддий-техник базасини модернизация қилиш, маҳсулот қайта ишлаш ривожлантириш, ишлаб чиқариш инновацион ривожлантириш, илм-фан аҳамиятини ошириш, агросаноат интеграцияси ривожлантириш ва баҳолаш механизми такомиллаштириш, тўғридан-тўғри-тўғри харид асосида маҳсулотлар айрим турларини ишлаб чиқаришни рағбатлантириш ва дастурнинг самарали бажарилишини ўз ичига олади.

Ерларни тақсимлаш ва хусусийлаштириш принципининг жорий этилиши қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сонининг кўпайишига таъсир кўрсатди. Аграр секторни ривожлантириш борасида амалга оширилган ислоҳотлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмининг ўсишини ҳамда маҳсулдорликнинг сезиларли даражада ошишини таъминлашга имкон берди, бу эса шунга мос равишда республика аҳолиси даромадларининг ўсишига олиб келди. Бу ўринда айтиб ўтиш жоизки, 1997 йилдан бошлаб мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида барқарор ижобий ўсиш суръатларини таъминлашга эришилди. 1991 йилдан ҳозирги кунгача қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми умуман 2 баробардан ошди. Бу аҳоли жон бошига гўшт истеъмолини 1,3 баравар, сут ва сут маҳсулотларини 1,6 баробар, картошкани 7 баробар, сабзавотларни 2 баробардан зиёд, меваларни деярли 4 баробар кўпайтиришга имкон берди.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг узок муддатли стратегик режаларидан бири сифатида, ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш натижасида аграр соҳага инвестициялар жалб қилиш ва маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошишига имкон берганлигини қайд этиш жоиздир. Бундан ташқари, ушбу соҳада олиб борилаётган ислоҳотларни чуқурлаштиришга қаратилган ва унинг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган давлат сиёсатини амалга оширишда янги ёндашувларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш билан қишлоқ хўжалигининг янада барқарор ривожланиши таъминланиши керак.

Озиқ-овқат соҳасининг рақобатбардошлигини оширишга қаратилган ислоҳотларда давлат сиёсатини тубдан такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2020-2030 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси қабул қилинди [3]. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегиясини амалга оширишнинг тўққизта стратегик йўналиши мавжуд: 1) аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш; 2) қулай агробизнес муҳитини яратиш; 3) секторни бошқаришда давлатнинг ролини камайтириш ва инвестиция

жозибадорлигини ошириш; 4) табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни ва атроф-муҳитни муҳофаза қилишни таъминлаш; 5) замонавий давлат бошқаруви тизимларини ривожлантириш; 6) секторни қўллаб-қувватлаш учун давлат харажатларини босқичма-босқич диверсификация қилиш; 7) илм-фан, таълим, қишлоқ хўжалигида ахборот-маслаҳат хизматлари тизимини ривожлантириш; 8) қишлоқларни ривожлантириш; 9) тармоқ статистикасининг шаффоф тизимини ишлаб чиқиш.

Мамлакатда илгари қабул қилинган аграр ислохотларнинг изчил амалга оширилаётганлиги қишлоқ хўжалигида эришилган қатор кўрсаткичларнинг ўсиши билан тасдиқланган (1-жадвалга қаранг), ушбу мақоламизда 2015 йилдан 2019 йилгача бўлган даврдаги ўзгаришларни таҳлил қилдик.

Қишлоқ хўжалиги соҳасининг озми-кўпми барқарор ривожланиши ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўпайиши кузатилмоқда. Ўрмон ва балиқ хўжалиги билан биргаликда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини (хизматларини) ишлаб чиқариш ҳажми таҳлил қилинган беш йиллик даврда 103,3 трлн. дан 2,2 баравар ошди. сўмни (2015 йил) 224,3 трлн. сум (2019). Жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ушбу кўрсаткич 2019 йилда 2018 йилга нисбатан 2,5 фоизга ўсган.

1-жадвал.

**Ўзбекистонда 2010-2019 йилларда қишлоқ, ўрмон ва балиқ
хўжалигини ривожлантириш кўрсаткичлари**

млрд. сум

Кўрсаткичлар	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.
Маҳсулотлар (хизматлар) ишлаб чиқариш ҳажми, жами	103302,0	119726,7	154369,4	195095,6	224288,8
Ўсиш даражаси, ўтган йилга нисбатан%	106,1	106,1	100,3	101,5	102,5
Шу жумладан:					
Ўсимчилик	55429,2	61755,1	83303,4	98414,5	108240,1
Ўсиш даражаси, ўтган йилга нисбатан%	105,5	105,7	98,2	95,8	108,7
Чорвачилик	44175,4	53844,1	64895,9	89019,2	107432,5
Ўсиш даражаси, ўтган йилга нисбатан%	106,9	107,0	104,1	105,7	101,7
Аҳоли жон бошига қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, минг сўм	3182,4	3629,7	4575,7	5687,5	6328,5
Асосий капиталга инвестициялар	4515,4	4795,3	6110,6	7997,9	13482,9
Улуши, %	10,1	9,4	8,5	6,4	7,1
Бандалр сони, минг киши	3601,7	3646,7	3671,3	3537,2	3896,1
Мева-сабзавот экспорти, умумий ҳажмнинг% да	9,5	4,6	5,1	6,3	6,3
Қишлоқ хўжалиги экинларининг экилган майдони, минг гектар	3694,2	3706,7	3474,5	3396,0	3309,4

Манба. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсишига мос равишда ушбу маҳсулотларнинг республика аҳолисига тўғри келадиган ҳажми ҳам ошган. Шундай қилиб, беш йиллик динамикада (2015-2019) бу кўрсаткич 2,2 бараварга ўсганлигини ва 6328,5 минг сўмни ташкил этганлигини кўришимиз мумкин.

Ўсимлик ва чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг йил сайин ошиб бориши мамлакат ички бозорининг ушбу қишлоқ хўжалиги тармоқлари маҳсулотларининг айрим турлари билан йиллик тўйинганлигидан далолат беради. Шундай қилиб, чорвачилик саноатининг салоҳиятини янада ошириш бўйича чора-тадбирларнинг қабул қилиниши ва кейинчалик амалга оширилиши, шунингдек кўрсатилётган тизимли давлат кўмаги чорвачиликнинг ўсишига, республикада ички истеъмол бозорининг чорвачилик маҳсулотлари билан тўйинганлигига ҳисса қўшди. Сўнгги беш йил ичида барча чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш 2,4 бараварга ўсди, яъни 44 175,4 минг сўмдан (2015 йил) 107,4 трлн. сўмни (2019 йил), ўсимликларни етиштириш эса икки бараварга ўсди, бу 2019 йилда 108,2 трлн. сум.

Бу ўринда айтиб ўтиш жоизки, ишлаб чиқаришнинг ўсиши деярли барча қишлоқ хўжалик экинлари турлари учун ҳосдир. Мева ва сабзавотлар ишлаб чиқаришнинг ўртача йиллик ўсиши 8,5%, гўшт ва сут маҳсулотлари 6,7%, дон - 2,2% ни ташкил этди. Паррандачилик юқори суръатларда ривожланди - йиллик ўсишнинг 12% ва балиқ етиштириш 5,1 баравар, пахта хомашёси етиштириш экин майдонларининг қисқариши ҳисобига 16,2% га камайди. 2019 йилда барча тоифадаги фермер хўжаликлари: 7187,4 минг тонна ҳосил қилди. донли екинлар, картошка 2950,9 минг тонна; йиғилган сабзавотлар - 9945,5 минг тонна, полиз екинлари - 1922,2 минг тонна, мева ва резаворлар - 2 739,6 минг тонна, узум - 1595,2 минг тонна.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини фермер хўжаликлари тоифалари бўйича таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари энг фаол иштирок этмоқда. Бу ўсимлик етиштириш ва чорвачилик учун ҳам амал қилади. Қишлоқ хўжалигида ишлайдиган фермер хўжаликлари таркибида маҳсулотнинг катта қисми (70,1%) деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликларига, 26,9% - фермер хўжаликларига, 3,0% - қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланадиган ташкилотларга тўғри келади.

2019 йилда фермер хўжаликларини тақсимлаш улуши қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида қуйидагича. Чорвачилик маҳсулотларида (хизматларида) унинг энг катта улуши (91,9%) деҳқон (шахсий ёрдамчи) хўжаликлари томонидан ишлаб чиқарилади. Қишлоқ хўжалиги фаолияти билан шуғулланадиган ташкилотлар 3,1 фоизни ва фермер хўжаликлари 5 фоизни ташкил қилади. 2019 йилда ўсимлик маҳсулотларини ишлаб чиқаришга келсак, вазият қуйидагича. Фермер хўжаликлари ва деҳқон (шахсий ёрдамчи) фермер хўжаликларининг ўсимлик етиштиришдаги улуши деярли бир хил ва 48,7% ва 48,4% ни ташкил қилади, бошқа ташкилотларнинг озгина қисми эса тахминан 3% ни ташкил этади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида, айтиш мумкинки, мамлакатнинг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш республика экспорт

даромадларининг тахминан 20-25 фоизини ташкил этади. Боғдорчилик ва узумчилик маҳсулотлари экспорти географияси ҳам кенгаймоқда. Агар илгари республика анъанавий равишда уни асосан Россия, Қозоғистон ва бошқа МДХ давлатларига етказиб бераётган бўлса, бугунги кунда у Ўзбекистондан дунёнинг 120 мамлакатига экспорт қилмоқда. Хусусан, етказиб бериш географияси Индонезия, Норвегия, Мўғулистон, Саудия Арабистони, Словакия, АҚШ, Таиланд ва Японияга экспортни йўлга қўйиш ҳисобига кенгайтирилди.

Бироқ, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш таркибида сезиларли ўзгаришлар мавжуд. Хусусан, 2000 - 2018 йилларда пахта толаси экспорти 7 баробардан зиёдга камайди - 2010 йилдаги 1,58 миллиард доллардан 2018 йилга келиб 0,22 миллиард долларга. Аксинча, янги ва қурилган мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ўсди. 13 марта - 2000 йилдаги 68,7 миллион доллардан 2018 йилгача 900 миллион долларгача.

Республикада етиштириладиган озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмларини янада ошириш ва турларини кенгайтириш бўйича чоратадбирларни амалга ошириш туфайли аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондириш таъминланмоқда. 2030 йилгача Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегиясида [3] аҳолининг барча қатламларига, айниқса, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларига, шу жумладан, гўдакларга, йил ўтиши билан овқатланишнинг мувозанати ва юқори сифатини талаб қилинадиган даражада таъминлаш вазифаси қўйилган. - ҳаётий ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотларига атроф муҳит. Бугун ҳам республика биринчи зарур, ҳаётий муҳим озиқ-овқат маҳсулотлари учун дон, туз, ўсимлик мойи, тухум, шакар, картошка, мева, полиз ва узум каби маҳсулотларга бўлган ички еҳтиёжни тўлиқ қондирмоқда. Улардан: ўз ишлаб чиқариш ҳисобига 70% дан ортиғи - дон ва тухум; 100% дан ортиғи - ўсимлик мойи, сут, картошка, сабзавотлар, мевалар, қовун, узум, туз, шакар [4].

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг ривожланишига қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишнинг аллақачон қабул қилинган кластер усули ёрдам беради. Мамлакат Президенти Ш.М. Мирзиёев ерларни ҳақиқий эгаларига бериш, айниқса, бутун агросаноат тармоғини қамраб оладиган кластер модели ва кооператив тизимига тўлиқ ўтишга жиддий эътибор қаратмоқда [5].

Кластер - ягона технологик занжир корхоналар мажмуасини бирлаштиради ва фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини чуқурлаштиришга, янги технологияларни амалиётга жорий этишга имкон беради. Сўнгги йилларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини кластерли моделини жорий этиш натижасида кооперативлар 125 минг гектарда ёки пахта экилган майдоннинг 12 фоизиди, кластерлар эса 908 минг гектарда ёки 88 фоизда фаолият юритмоқда. Қорақалпоғистон Республикаси, Фарғона, Андижон, Хоразм, Наманган, Тошкент, Бухоро вилоятларида юқори натижаларга еришилди. Шундай қилиб, ушбу тизимнинг самарадорлиги амалда исботланган. Ўнлаб туманларда ушбу тизим асосида мўл пахта ҳосили етиштирилди. Келажакда пахта бутунлай кластер усулида етиштирилади ва ғаллачилик, боғдорчилик, паррандачилик, чорвачилик, балиқ етиштириш ва пиллачиликда кластерлар яратишга аҳамият берилади.

Ҳозирги кунда Жаҳон банки республикага 2020-2030 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегиясини амалга оширишда ёрдам бермоқда, пировард натижада эса Ўзбекистонда бозорга йўналтирилган ва инклюзив қишлоқ хўжалигига ўтишни таъминлашдир.

Бизнинг фикримизча, ҳозирги вақтда агросаноат мажмуасини қайта қуриш жараёни саноатнинг жаҳон хўжалигига интеграциялашувини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши лозим. Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида агросаноат ташқи савдосини ривожлантириш ва тартибга солиш, ички бозорда ички ишлаб чиқарувчиларни импортдан ҳимоя қилиш ва шу билан бирга қишлоқ хўжалиги экспорти учун зарур шарт-шароитларни яратиш учун янада яхши механизм яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистон ЯИМнинг 32% ини ташкил этадиган ва меҳнатга лаёқатли аҳолининг 27% ини иш билан таъминлайдиган қишлоқ хўжалиги самарали давлат сиёсати остида мамлакат иқтисодий ўсишининг асосий омилларидан бирига айланиши лозим. Ушбу сиёсатнинг самарали амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалиги экспорт ва фермер хўжаликлари ҳамда қишлоқ хўжалиги ташкилотларининг даромадлари ҳажми ошиб, қишлоқ жойларда минглаб янги иш ўринлари яратилади. Турмуш даражаси кўтарилади, бир қатор озиқ-овқат маҳсулотлари аҳоли учун арзонлашади ва мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга эришилади.

Хулоса ва таклифлар

Тадқиқотнинг таҳлил натижаларига кўра, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг аниқланган тенденциялари асосида ушбу соҳадаги мавжуд муаммоларни ҳал қилиш учун муҳим бўлган бир қатор хулосаларга келдик.

Бугунги кунда республика янги мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи дунёда етакчи ўринни эгаллаб турибди, нафақат саноат эҳтиёжларини, балки қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини ҳам таъминлайдиган ушбу соҳани ривожлантириш учун катта имкониятларга эга. Ўзбекистон иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги улушининг пасайишига қарамай, ушбу соҳа аҳолининг фаровонлиги учун муҳим бўлиб қолмоқда.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий турларини (пахтадан ташқари) ишлаб чиқариш йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Бу, айниқса, ишлаб чиқариш билан бирга қайта ишлаш ва экспорт ўсиб бораётган мева-сабзавот маҳсулотларига тааллуқлидир, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришда сезиларли ўсиш кузатилмоқда.

2015–2019 йилларда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг тармоқ таркиби ўзгарган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг умумий ҳажмида ўсимлик етиштиришнинг улуши 2019 йилда 50,2 фоизни, чорвачилик улуши эса аксинча, 49,8 фоизни ташкил этди.

Бугунги кунда замонавий шароитларда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг долзарб йўналиши аграр соҳада кластер сиёсатини

рағбатлантириш эканлиги аниқланди. Рағбатлантириш қишлоқ хўжалиги соҳасида рақобатбардош устунликларни яратиш мақсадида миллий манфаатларни мувозанатлаштиришга асосланган қишлоқ хўжалиги кластерларини шакллантириш ва қўллаб-қувватлаш соҳасидаги чора-тадбирлар тизими билан ифодаланиши мумкин. Иқтисодиётнинг қишлоқ хўжалиги соҳасида кластер сиёсатини ривожлантиришнинг истиқболли йўналишларидан бири қишлоқ хўжалиги кластерларининг тармоқ шаклини (уларнинг бирлашмалари ва бошқаларни) ривожлантириш, шунингдек, маҳаллий қишлоқ хўжалиги кластерлари брендини шакллантириш бўлиши мумкин.

Таққослаш учун, қишлоқ хўжалиги муваффақиятли бўлган ўрта даромадли мамлакатлар ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг 1 фоизини қишлоқ хўжалиги тадқиқотларига сарфлайди, юқори даромадли мамлакатлар эса ўртача 2,5 фоиз сарфлайди.

2018 йилда Ўзбекистоннинг озиқ-овқат экспорти атиги \$ 1,3 млрд. ни ёки ҳар гектар унумдор ерга 330 \$ ни ташкил этди. Таққослаш учун, Вьетнам ўша йили 40 миллиард долларлик қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилди. Давлатнинг экспорт даромадлари бир гектар самарали ерга \$ 6,100 ни ташкил этади.

Ҳукуматнинг иқтисодий ислохотлари ва жаҳон савдо ташкилотига қўшилиш чоралари Ўзбекистонга қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, айниқса, мева-сабзавот маҳсулотларини дунёнинг кўплаб мамлакатларига экспорт қилиш имконини беради.

Мамлакат қишлоқ хўжалиги учун яна бир асосий масала экспорт имкониятларини амалга оширишда меҳнат ресурсларининг тўлиқ иштирокини таъминлаш зарурлигидир. Бугунги кунда мева-сабзавотларнинг 60 фоизи кичик хўжалик ва хомашёларда етиштирилмоқда. Бироқ, уларнинг экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш занжиридаги иштироки ҳали ҳам паст.

Агрофирмалар ва экспортчилар билан қишлоқ хўжалиги кооперативларининг ҳамкорлик ва ҳамкорлигини рағбатлантириш учун давлат дастурлари орқали қишлоқ хўжалиги кооперативларининг ушбу занжирлар билан интеграцияси ишлаб чиқариш салоҳиятини ривожлантириш ва кичик фермер ва хусусий мулкдорларнинг рентабеллигини оширишга ёрдам беради.

Агар фермерларнинг эҳтиёжлари қондирилмаса, қишлоқ хўжалиги экспорти фақат кичик фермерлар ва агро-ташкилий гуруҳлар учун янги имкониятлар яратади ва бу фермерлар гуруҳини инклюзив иқтисодий ривожлантириш учун катта имконият қолдирилади. 2018 йилда Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигига давлат харажатлари ЯИМнинг 1,8% ни ташкил этди (2016 ва 2017 йилларда ЯИМнинг 2% ни ташкил этди).

Бошқа мамлакатлар қишлоқ хўжалигига ЯИМнинг нисбатан кичик улушини ажратади. Ўрта даромадли мамлакатлар ЯИМнинг ўртача 0,6 фоизини, иқтисодий ёндошув ва ривожланиш ташкилотида (ОЕСД) юқори даромадли мамлакатлар эса ЯИМнинг 0,2 фоизини сарфлайди. 2018 - йилда Қозғистон ЯИМнинг 0,8% ни қишлоқ хўжалигига, Вьетнам эса 0,5% ни сарфлади. Бундан

йигирма йил аввал ҳам ўрта даромадли мамлакатлар камбағал бўлса, уларнинг қишлоқ хўжалиги бюджетлари ЯИМнинг 1,3 фоизини ташкил етган еди.

Давлат харажатлари юқори бўлишига қарамай, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ҳамон самарали эмас. Мисол учун, 2018 йилда, қишлоқ хўжалиги нол ўсиши юқорида бир оз кўрсатди, ва қисқа давлат молиялаштириш-ва ўрта муддатли қишлоқ хўжалиги узоқ муддатли секторини ривожлантириш учун бюджет харажатларини камайитириш ошириш керак. Шу билан бирга бюджет маблағларидан фойдаланиш ва улардан фойдаланиш самарадорлигига эътибор қаратиш лозим.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигини келгусида хусусий сектор, фукаролар ва давлат манфаатлари йўлида ишлайдиган рақобатбардош соҳага айлантириш учун зарур чоралар белгиланган. Бунга қуйидагилар киради: қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни мувозанатлаштириш, экинларнинг ҳосилдорлигини ошириш, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун экспорт имкониятларидан максимал даражада фойдаланиш, шунингдек, ушбу соҳани молиялаштириш учун бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш.

Тадқиқотлар натижасида қуйидаги тавсиялар ишлаб чиқилди:

- Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни мувозанатлаш зарур;
- қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун экспорт салоҳиятидан максимал фойдаланиш;
- Қишлоқ хўжалигини молиялаштириш учун бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш зарур.;
- Хўжаликларнинг ерга эгалик ҳуқуқи ҳимоя қилиниши керак ва ҳоказо.

Албатта, юқорида санаб ўтилган вазифалар ва муаммолар рўйхати жуда кенг кўриниши мумкин. Бироқ, уларнинг ечимлари тўлиқ ҳаётийдир ва қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва рақобатбардошлигини жадаллаштириш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришлар учун жуда муҳимдир.

Ҳозирги кунда ишлаб чиқиладиган 2019-2030 йилларга мўлжалланган Миллий қишлоқ хўжалигини ривожлантириш стратегияси Жаҳон банки ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватлашга тайёр бўлган ушбу соҳадаги ислохотларни амалга оширишнинг асосий ҳужжатига айланиши лозим. Унинг қабул қилиниши ва кейинчалик ҳукумат томонидан амалга оширилиши юқорида қайд этилган таклиф ва тавсияларни бевосита амалга ошириб, Ўзбекистон халқи фаровонлиги ва турмуш даражасини ривожлантириш ва такомиллаштиришнинг иқтисодий имкониятларига айлантиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегияси" нинг 07.02.2017 йилдаги УП-4947-сонли қарори.

2. Инвестирование в мелкомасштабное сельское хозяйство в интересах продовольственной безопасности. Доклад Группы экспертов высокого уровня по вопросам продовольственной безопасности и питания. Июнь 2013 года.

[Электронный ресурс]: [www.fao.org%2F3%2Fa-i2953r.pdf&usg](http://www.fao.org/2F3%2Fa-i2953r.pdf&usg) (дата обращения: 11.09.2020).

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 23-октябрь 2019-йил ПФ-5853-сонли Фармони.

4. Добровольный Национальный обзор - 2020. О реализации повестки дня до 2030 года в области устойчивого развития. [Электронный ресурс]: https://www.2F26381VNR_2020_Uzbekistan_Report_Russian.pdf&usg (дата обращения: 12.09.2020).

5. Выступление Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев, посвященное Дню работников сельского хозяйства Узбекистана. 07.12.2019г. [Электронный ресурс]: <http://xs.uz/ru/post/prezident-pozdravil-rabotnikov-selskogo-khozyajstva-v-uzbekistane> (дата обращения: 12.09.2020).

6. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати. IV. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги. ЎзСТАТ, 2020 й.